

Dr.
Tuba ÖZHAZİNEDAR

tozhazinedar@yahoo.com

MEŞRUTİYETİN İSTİKRARINA HADİM GAZETE HİLAL

NEWSPAPER DEDICATED TO THE
STABILITY OF THE CONSTITUTIONAL
GOVERNMENT HILAL

ARTICLE INFORMATION MAKALE BİLGİSİ

Review Article | **Article Type** **Makale Türü** | İnceleme Makalesi

24.12.2024 | **Date Received** **Geliş Tarihi** | 24.12.2024

12.06.2025 | **Date Accepted** **Kabul Tarihi** | 12.06.2025

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks**

Benzerlik Taraması | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest**

Çıkar Çatışması | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding**

Finansman | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

[CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) | **License**

Lisans | [CC BY NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/)

Author Contributions | The authors contributed equally to the work.

Yazar Katkıları | Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Ethics Committee Approval | The study subject does not require ethics committee permission.

Etik Kurul Onayı | Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

MEŞRUTİYETİN İSTİKRARINA HADİM GAZETE HİLAL

ÖZET

II. Meşrutiyet ilanıyla birlikte pek çok gazete yayın hayatına başlamıştır. II. Abdülhamid Dönemi'nin rehavetinden çıkan Osmanlı matbuat dünyası özgürlüğün verdiği rahatlıkla muhalefet edebilmiştir. Dönemde en çok siyasi ve mizahi içerikli dergi ve gazete yayın yapmıştır. İktidara, İttihat ve Terakki'ye yönelik eleştirel yönde yayın yapan gazeteler, kısa süre içerisinde kapatılmıştır. Bu sebeple çok az sayıda gazete, varlığını devam ettirebilmiştir. Her türlü baskıya ve kısıtlamaya rağmen matbuat, toplumsal yaşamda ciddi bir hareketlenmeye sebep olmuştur. Halkın bilinçlenmesinde matbuat önemli bir araç olmuştur. Matbuat, ülkede siyasi, sosyal ve kültürel değişimlere yol açmıştır. Batı menşeli fikir akımları matbuat aracılığıyla tanınmıştır. II Meşrutiyet döneminde matbuata duyulan ilgi, toplumun bilgiye duyduğu ihtiyacı göstermiştir. Toplumun iç ve dış politikada yaşanan olayları öğrenme talebi matbuatın toplum içindeki konumunu sağlamlaştırmıştır. Halkın ihtiyaçlarına cevap vermek için yayın hayatına başlayan Hilal gazetesi siyasi ve politik bir çizgide yayın yapmıştır. II. Meşrutiyet döneminin önemli gazetelerinden birisi olmuştur. Kozmidi Efendi'nin mesul-ü müdürlüğünü yaptığı gazetenin sermuahharirliğini Ahmet Samim Bey yapmıştır. 25 Mart 1325'te [7 Nisan 1909]' çıkarılan gazete, 6 Nisan 1325'e [19 Nisan 1909] kadar faaliyet yürütebilmiştir. Çalışmanın amacı; Meşrutiyet rejiminde iktidar ve muhalif matbuat arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır Hilal gazetesinin yayın politikasının incelendiği çalışmada betimsel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Meşrutiyet döneminde yaşanan olaylar Hilal gazetesinin bakış açısı ile değerlendirilmiştir. Elde edilen bulguya göre; muhalif matbuatın toplumsal dinamikleri etkilediği görülmüştür. Matbuatın, yalnızca haberleşme aracı olmadığı aynı zamanda kitle kontrolünde bir aracı olduğu ortaya çıkmıştır. İktidarın politikalarına gazetenin verdiği tepki ve meşrutiyet algısı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, İktidar, Muhalefet, Matbuat, Hilal.

NEWSPAPER DEDICATED TO THE STABILITY OF THE CONSTITUTIONAL GOVERNMENT HİLAL

ABSTRACT

With the the Constitutional Monarchy II, declaration many newspapers began to publish. The Ottoman press world, which emerged from the complacency of the regime of oppression, could dissent with the comfort of freedom. Political and humorous magazines and newspapers were mostly published during the period. Newspapers that were critical of the government and the Committee of Union and Progress were shut down in a short period. For this reason, very few newspapers were able to survive. Despite all kinds of oppression and restrictions, the press caused a serious mobilization in social life. Hilal newspaper, which started its publishing life to respond to the needs of the people, was published in a political and political line. It became one of the important newspapers of the Second Constitutional Monarchy period. Kozmidi Efendi was newspaper's managing editor and Ahmet Samim Bey was the editor-in-chief. Launched on April 7, 1909, the newspaper could operate until April 19, 1909. The study aims to reveal the relationship between the government and the opposition press in the Constitutional Monarchy regime. In this study in which the editorial policy of Hilal newspaper is analyzed, descriptive research method is used. The events that took place during the Constitutional Monarchy period were evaluated from the perspective of Hilal newspaper. According to the findings, it was observed that opposition newspapers affected social dynamics. It was revealed that the press was not only a means of communication but also a means of mass control. Newspaper's reaction to the government's policies and the perception and the perception of constitutionalism were revealed.

Keywords: Constitutional Monarchy II, Power, Opposition, Press, Crescent.

1. GİRİŞ

Meşrutiyet'in ikinci defa ilan edilmesiyle Osmanlı Devleti'nde yeni bir süreç başlamıştır. Ülkenin kurum ve kuruluşları yeniden yapılandırılmıştır. Anayasada yapılan tadille kamusal hak ve hürriyetler tanınmıştır. Matbuat özgürlüğünün tanınmasıyla yüzlerce gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştır. Matbuata tanınan hürriyetin derneklere de tanınmasıyla sivil toplum kuruluşları faaliyet göstermiş ve matbuatla iç içe çalışmıştır (Tunaya, 1996, s.2). Matbuat, ülkenin içinde bulunduğu koşulları korkusuzca dile getirmiş ve kamuoyunu bilgilendirmiştir. Sansür nedeniyle uzun yıllar kapalı bir toplum hayatı yaşayan Osmanlı halkı, dünyadaki ve ülkedeki sosyo-politik gelişmeleri matbuat vasıtasıyla öğrenebilmiştir. Hürriyet rejiminde korkusuzca duygu ve düşüncelerini ifade edebilen halk, toplumsal yaşama katılabilmıştır (Kocabaşoğlu, 2010, s.3).

Toplumsal yaşama aktif katılabilen Osmanlı halkı, iktidarın politikalarını yakından takip etmiş, matbuat aracılığıyla duyduğu tepkiyi dile getirmiştir. Cemiyetler Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle siyasi partilerin de önü açılmıştır. Osmanlı halkı siyasi partiler aracılığıyla da yönetime katılım hakkını elde etmiştir. Siyasi partilerin de yoğun olarak faaliyet gösterdiği II. Meşrutiyet rejiminde toplumsal mücadele hızlanmış, gruplar arası çatışmalar keskinleşmiştir. Toplumun kutuplaştığı bu süreçte ideolojik ve politik mücadele de matbuat aracılığıyla verilmiştir (Çetinkaya, 2008, s.9). Matbuatın bu denli güçlenmesiyle kitlesel hareketler ortaya çıkmıştır. Osmanlı vatandaşları kamusal alanlarda bir araya gelerek iktidar politikaları hakkında görüş bildirmiştir. Kitle siyasetinin ortaya çıkmasıyla yeni bir siyasi düzen dizayn edilmiştir. Bu gücün mimarı da her geçen gün sayısı ve çeşidi artan matbuat olmuştur (İnuğur, 2002, s.136).

Yeni rejim ile meydana gelen hürriyet ortamı toplum tarafından kabul görmüş, her fikrin özgürce temsil edildiği gazeteler Osmanlı matbuat hayatında boy göstermiştir. Matbuat, halkın duygularına tercüman olmuş, halkla hemhal olmuş ve halk için varlık göstermiştir. Bu sebeple dönem gazeteleri bir cemiyet ya da siyasi partinin uzantısı olmuşlardır. Siyasi faaliyetler matbuat aracılığıyla kitlelere ulaşmıştır. Siyaset ve matbuatın bu denli içi içe olması politik cinayetlere sebep olmuştur (Savaş, 1998, s.12). Siyasi tartışmaların haberciliğin önüne geçmesiyle matbuat yasaklarının uygulanması hızlanmıştır. Siyasi konuların ölçsüzce matbuatta yer alması halk arasında politik tartışmaları artırmıştır. Toplumsal dengelerin alt üst olduğu bir ortamda 31 Mart Vakası meydana gelmiştir. Matbuatı kontrol altına almak isteyen iktidar, aradığı fırsatı bulmuş ve 1909 Matbuat Kanununu yürürlüğe koymuştur. (Zeyrek, 2013, s.42).

Matbuat Kanununun yürürlüğe girmesiyle gazetelere müdahale kolaylaşmıştır. İktidar, kendisine muhalif olan gazeteleri kontrol altına almıştır. Çeşitli cezai yaptırımlarla matbuat hürriyeti ortadan kaldırılmıştır. Hürriyet döneminde istibdat yeniden canlandırılmıştır (Eryaman, 2020, s.60). İktidarın uygulamalarına direnç gösteren gazeteler ve gazeteciler baskı ve şiddete maruz kalmış, hatta faili meçhul cinayetlere kurban gitmişlerdir. Bu süreçte yayın hayatına başlayan gazetelerden birisi de Hilal gazetesi olmuştur. Dönemindeki diğer gazeteler gibi Hilal de bir siyasi fırkanın yayın organıdır. (Koloğlu, 2006, s.80).

Ahrar Fırkasının yayın organı olan gazete meşrutiyet hizmet eden bir gazetedir. 25 Mart 1325'te [7 Nisan 1909] çıkarılan gazete, 6 Nisan 1325'e [19 Nisan 1909] kadar faaliyet yürütebilmiştir. Muhalif bir çizgide yayın yapan gazete, İttihat ve Terakki'nin tüm oklarını üzerine çekmiştir. Gazete 7'nci sayısında İdare-i Örfiyye kararnamesiyle kapatılmıştır (İskit, 1943, s.159).

Bu makalede Hilal gazetesi tanıtılmıştır. Hilal, liberal fikirlere yakın bir çizgiye sahip, siyasi içerikli günlük yayımlanan bir gazetedir. Hilal'den elde edilen bilgilerle hazırlanan çalışmada, Meşrutiyetin ilanıyla meydana gelen sosyo-kültürel olaylar incelenmiş, olaylar karşısında hükümetin tutumu değerlendirilmiştir. İktidarın, Meşrutiyete olan yaklaşımı ortaya konulmuştur. Meşrutiyetin sağlamış olduğu temel hak ve hürriyetlerin yasal düzenlemelerle kontrol altına alındığı gözlenmiştir. Betimsel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada gazete haberleri transkript edilerek özetlenmiştir. Elde edilen bulguya göre; Meşrutiyet tam manasıyla uygulanmadığı için hürriyet kavramı da tam manasıyla idrak edilememiştir. 31 Mart Vakasıyla Meşrutiyete olan inanç bütünüyle kırılmıştır. Birinci el kaynakların kullanıldığı çalışmada olaylar Hilal'in kaleminden anlatılmıştır. Bu bakımından çalışmanın önem arz ettiği ve alana bir katkı sunduğu düşünülmektedir.

2. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN SİYASİ YAPISI

10 Temmuz 1324'te [23 Temmuz 1908] meşruti yönetim yeniden hayata geçirilmiştir. 16 Mart 1336'da [16 Mart 1920] İstanbul işgal edilmiş, 18 Mart'ta Meclis-i Mebussan çalışmaları sonlandırılmıştır. 11 Nisan 1336'da [11 Nisan 1920] Padişah Vahdettin'in irâde-i seniyyesi ile Meclis-i Mebussan kapatılmıştır. Bu vesileyle meşruti yönetim sona ermiştir. (Erdem, 2021, s.1057). II. Meşrutiyet döneminde farklı düşünceleri, ideolojileri, fikirleri savunan siyasi partiler, cemiyetler ve gazeteler faaliyet yürütmüştür. Meydana gelen fikirsiz çatışmalar hem siyasi hem de toplumsal kaosa zemin hazırlamıştır. Meşrutiyetin ilanından sonra seçimler yapılmıştır. Parlamento, 4 Kânunuevvel 1908'den [17 Aralık 1908] itibaren Türk siyasi yaşamında aktif olarak varlığını sürdürmüştür (Kaan, 2021, s.349).

Meşruti idare ile birlikte demokrasi geleneği yerleşmeye başlamıştır. Demokrasi geleneğinin güçlenmesiyle temel hak ve hürriyetler ile uyumlu düzenlemelere yer verilmiştir. Yeni oluşturulan düzenlemelerle meşruti sistemin istikrarlı olması hedeflenmiştir. (Safi, 2018, s.270). Meşruti-Parlamentar sistem uygulanmaya başlamasıyla hükümdarın sınırsız yetkileri sona ermiştir. Kanun-ı Esasi ile getirilen yeni siyasi düzenlemeyle ülke yönetiminde parlamentonun yetkisi, etkisi ve varlığı hissedilmiştir. Seçim ve parlamento Türk Siyasal Hayatında önemli yer edinmiştir (İlgen, 20020, s.135).

Kanun-i Esasi'de yapılan değişiklikler hukuk tarihi açısından son derece önemli gelişmelere zemin hazırlamıştır. Yapılan değişikliklerle meşruti rejim yerini sağlamlaştırmıştır. Kamusal hak ve hürriyetlerin tanımlandığı değişikliklerle yürütme organı güçlendirilmiştir. Padişah'ın Meclisi feshetme ve sürgün yetkisi kaldırılmış, temel hak ve hürriyetlerin sınırları çizilmiştir. Ülkede hürriyet havası hâkim olmuş, sivil toplum örgütleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Toplantılar, konferanslar ve bildiriler gerçekleştirilmiş, tiyatrolar yaygınlaşmış, basın-yayın faaliyete başlamış, siyasi partiler ortaya çıkmıştır (Akşin, 1980, s.77).

II. Meşrutiyet ilanından sonra ilk genel seçim yapılmıştır. Seçimlerin ardından parlamento yeniden faaliyete geçmiştir. Oluşturulan parlamento ile İttihat ve Terakki taraftarları çoğunluğu sağlamıştır. İttihatçıların temsil ettiği Parlamento'da muhalefet partileri siyasette varlık gösterememiştir. Bu durum demokrasinin yerleşmesini geciktirmiştir. İttihatçıların siyasete müdahalesi çatışmalara neden olmuştur. Meşruti idare ile yönetime başlanıldığı günden itibaren muhaliflerle İttihatçılar arasında çatışmalar başlamıştır. İttihat ve Terakki'nin perde arkasından yönetime müdahale etmesi, uygulamaya koyduğu politikalar grupları karşı karşıya getirmiştir. Bu durum siyasi partilerin ortaya çıkışını hızlandırmıştır (Baykal, 1990, s.172-173).

17 Kânunusani 1325'te [30 Ocak 1910] Ahrar Fırkası'nın kurulması ile başlayan siyasal çatışma geri dönüşü olmayan olaylara sebebiyet vermiştir. Liberal bir parti programına sahip olan fırka, çok partili hayata geçişin önemli bir adımı olmuştur. Ülke tarihinin ilk siyasi partisi faaliyete başlamıştır. Kısa bir süre içerisinde kitlelere ulaşan fırka, etkili bir muhalefet hareketi başlatmıştır (Yılmaz & Bozkurt, 2024, s.435). 8 Şubat 1325'te [21 Şubat 1910] Ahali Fırkası kurulmuştur. Liberal fikirleri savunan fırka, aynı zamanda muhalif unsurları birleştirici bir nitelik göstermiştir. 20 Ağustos 1326'da [2 Eylül 1910] ise Osmanlı Sosyalist Fırkası kurulmuştur (Tural, 2004, s.63). Durumdan rahatsız olan İttihatçılar, muhalefeti susturmak için her yola başvurmuşlardır. Muhalefetin hızla artması İttihatçılar tarafından hoş karşılanmamış, ittihatçıların siyasete müdahalesine neden olmuştur. Bu durum ordu-siyaset arasında yaşanan gelişmelerin zeminini hazırlamıştır (Karpaz, 1996, s. 346).

Siyasal düzende tek söz sahibi olmak isteyen İttihatçılar, çok partili siyasi sistemin yerleşmesini istememişlerdir. İttihatçıların takip ettikleri politika nedeniyle siyasi cinayetler bu döneme damgasını vurmuştur. Dönemin önemli simaları olan Hasan Fehmi, Ahmet Samim ve Ahmet Zeki Bey faali meçhul cinayetlere kurban gitmiştir. Ülkede hızla tırmanan gerilimler neticesinde 31 Mart 1325'te [13 Nisan 1909] 31 Mart Vakası meydana gelmiştir. Hareket Ordusunun müdahalesiyle sona erdirilen ayaklanma, rejime karşı gerçekleştirilmiştir (Kabacalı, 1993, s.128). İsyanın bastırılmasından sonra İttihatçılar yerlerini sağlamlaştırmıştır. Ahrar Fırkası etkisiz hale getirilmiş, Abdülhamit hal edilmiş, Bab-ı Âli ve bürokrasi ordunun ve İttihatçıların denetimi altına girmiştir. Bir süre sonra İttihatçılar arasında bölünmeler başlamıştır. Hizb-i Cedid adlı yeni bir siyasi parti kurulmuştur. 8 Teşrinisani 1327'de [21 Kasım 1911] Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurulmasıyla muhalif cephe yeniden güçlenmiştir. (Kabacalı, 1985, s.615).

Ülkenin dış politikasında sorunlar meydana gelmiştir. Askerî açıdan oldukça zayıf bir konumda bulunan Osmanlı Devleti, 16 Eylül 1327'de [29 Eylül 1911] başlayan Trablusgarp Savaşında başarı gösterememiştir. Siyasi meseleler yüzünden topraklarını koruyamamıştır. Ordunun siyasete müdahalesinin sonuçları ağır olmuştur. Savaş sonrası yaşanan hezimet siyasi çatışma ve ayrışmayı derinleştirmiştir (Akşin, 2007, s.75). Savaş devam ederken 28 Teşrinisani 1327'de [11 Aralık 1911] ara seçim kararı alınmıştır. Muhalefet, 28 Teşrinisani 1327'de [11 Aralık 1911] gerçekleştirilen ara seçimleri kazanmıştır. Muhalefetin güçlenmesi, İttihatçıları eleştirmesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meclisi feshetmesi ile sonuçlanmıştır. 1327'de [1912] yapılan usulsüz seçimlerle İttihatçılar seçimi kazanmışlardır. 1327 [1912] seçimlerinden sonra muhalefeti tamamen sindiren İttihatçılar, kendilerine rakip olarak gördükleri şahsiyetleri ya cezalandırmış ya İstanbul'dan uzaklaştırmış ya da faili meçhul bırakmışlardır (Çeviker, 2022, s.161).

Seçimlerden sonra Kanuni Esasi'nin 7'ci ve 35'nci maddelerinde değişiklik gerçekleştirilmiştir. 7'ci madde ile Padişah'a Meclisi açma ve kapama hakları yeniden iade edilirken 35'nci madde ile hükümetin düşülme şartları düzenlenmiştir. Mevcut düzenlemeler hükümet bunalımını çözmede yetersiz kalmıştır. İç politikada sorunlar devam ederken Arnavutluk'ta isyan başlamıştır (Tunaya, 1988, s.272) Ordunun siyasete karşıması sonucu isyan bastırılamamış ve büyük bir infiale neden olmuştur. Arnavutluk isyanına duyulan tepki sonucu alaylı subaylar tarafından Halâskarân Zâbitan Grubu kurulmuştur. Ordunun siyasete olan müdahalesine karşı kurulan grup, meşrutiyetin tam manasıyla uygulanmasını talep etmiştir (Kaan, 2021, s.358).

4 Teşrinievvel 1328'de [17 Ekim 1912] Balkan Savaşları patlak vermiştir. Ordu içinde birliğin olmaması nedeniyle Osmanlı Devleti her cephede yenilmiştir. 20 Teşrinisani 1328'de [3 Aralık 1912] gerçekleştirilen ateşkesin ardından 17 Mayıs 1329'da [30 Mayıs 1913] Londra Antlaşması

imzalanmıştır. Osmanlı Devleti, Midye-Enez çizgisinin dışındaki topraklarını ve Edirne'yi kaybetmiştir. Arnavutluk'un bağımsızlığını tanımış, Ege adalarını İtalya'nın garantörlüğüne bırakmıştır (Akşin, 1996, s.82). Balkan Savaşlarının sonuçlarına tepkiler sürerken İttihatçılar, 10 Kânunusani 1328'de [23 Ocak 1913] gerçekleştirdikleri askeri darbe ile yönetimi devralmıştır. Tüm yetkiyi kendilerinde toplayan İttihatçılar meşrutiyet rejiminde istibdat yaşatmışlardır. Bab-ı Âli baskını gerçekleştirilerek Kâmil Paşa Hükümeti düşürülmüştür. İttihatçılar, Mahmut Şevket Paşa'yı hükümeti kurmakla görevlendirmiştir (Zürcher, 2020, s.170).

Darbe sonrası meşrutiyet rejimi anlamını yitirmiştir. Rejim için geliştirilen anlayış ve politikalar ortadan kaldırılmıştır. İttihat ve Terakki'nin uygulamaya koyduğu baskıcı politikalar ve sıkıyönetim nedeniyle muhalifler etkisiz kalmıştır. Bu anlayış demokrasinin yerleşmesini ve gelişmesini engellemiştir (Kaan, 2021, s.360). 29 Mayıs 1329'da [11 Haziran 1913] gerçekleştirilen Mahmut Şevket Paşa suikastı infial yaratmıştır. Suikasta ilişkilendirilen İttihatçılar tüm suçlamaları reddetmişlerdir. Meclis ve mebuslar üzerindeki hâkimiyeti nedeniyle rahat hareket edemeyen İttihatçılar, suikastla hareket sahalarını genişletmiştir (Uzun, 2019, s.420).

İttihatçılar, 1914 seçimlerine rakipsiz girmişlerdir. 1914 hükümeti 5 yıl iktidarda kalmıştır. Birinci Dünya savaşının patlak verdiği dönemde hükümet, askeri kanadı güçlendirmek için yasal düzenlemeleri yürürlüğe koymuştur. Bunun içinde Bütçe Kanunu hazırlanmıştır. 20 Temmuz 1330'da [2 Ağustos 1914] Alman hükümeti ile gizli bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. Savaş hazırlıklarına başlayan hükümeti ilk olarak kapitülasyonları tek taraflı kaldırdığını ilan etmiştir. Bağımsız kalacağını duyurmasının ardından 17 Teşrinievvel 1330'da [30 Ekim 1914] fiilen savaşa katılmıştır (Armaoğlu, 1997, s.624). 1914'te, 1916'da ve 1918'de Anayasa'da yapılan değişikliklerle, Kanun-i Esasi'nin 7'nci, 43'ncü ve 102'nci maddeleri değiştirilmiştir. İttihatçıların aldığı kararlar sonucu hem demokratik hayat kesintiye uğramış hem de Osmanlı Devleti'nin sonunu getirmiştir (Kuran, 1992, s. 197). 21 Kânunuevvel 1334'te [21 Aralık 1918] Meclis, Padişah buyruğu ile feshedilmiş ve yasama faaliyetleri sona ermiştir. Uzun uğraşlar sonucu elde edilen meşrutiyet rejimi sona ermiştir. Ordunun siyasete karışmasının bedeli ağır ödenmiştir (Türkmen, 2002, s.344).

3. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ MATBUATIN YAPISI

II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte fikir özgürlüğü tanınmıştır. Bu durum matbuat üzerinde ciddi bir hareketlenmeye sebebiyet vermiştir. Matbuat dünyası zenginleşmiş, her çeşit düşünceye sahip gazete ve dergi yayın hayatına başlamıştır. Ülkede siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda gelişme meydana gelmiştir. Meşrutiyet rejimi ile geleneksel yapı demokratik yapıya doğru dönüşmeye başlamıştır. İstibdat rejimine karşı direnen muhalif kitle hürriyet ortamında korkusuzca düşüncelerini dile getirmiştir (Kocabaşoğlu, 2010, s.8). Başlarda İttihatçıların desteğini alan matbuat, toplumsal harekette etkin bir biçimde kullanılmıştır. Matbuat, fikirlerini dile getirmek için siyasetle içi içe olmuş ve bir siyasi parti programının yayın organı olarak faaliyet göstermiştir. Meşrutiyet değerlerini yaymada en temel yollarından birisi olan matbuat, gücünü ortaya koymuştur (Topuz, 2003, s. 82).

Meşruti idarenin sade bir dilde halka tanıtılmasıyla halk kitlelerinin bir çatı altında yaşaması hedeflenmiştir. Bu yönüyle matbuat, ittihatçıların da önemli bir argümanı olmuştur. İttihatçılar, varlıklarını korumak, hürriyetin ve demokrasinin teminatı olduğunu göstermek, halkın taleplerine karşı eşit olduğunu hissettirmek, adaleti devlet hayatında çok daha etkin uygulamak, merkez ve taşra bürokrasinin dönemin gereklerine göre ıslah etmek için matbuatı amaçları doğrultusunda kullanmışlardır. Böylece meşrutiyet rejimini matbuat aracılığıyla kitlelere

tanıtmak istemişlerdir (Girgin, 2009, s.148). Hürriyet, müsavat, uhuvvet ve adalet kavramlarını sıklıkla dile getirmişlerdir. Temel hak ve hürriyetler anayasal güvence altına alınmıştır. Düşünce ve ifade hürriyeti tanınmıştır. Meşruti rejimin kuvvetlenmesi için anayasal değişiklikler hayata geçirilmiş, matbuatın siyasal hayatta yer alması için gereken ortam hazırlanmıştır (Koloğlu, 2006, s.88).

İktidarın faaliyetlerini kamuoyuna etkili bir şekilde duyuran matbuattan, iktidarın kararlarının sürekli olarak desteklenmesi beklenilmiştir. Matbuattan iktidarın istediği şekilde hareket etmesi istenilmiştir. Matbuatın iktidarın otoritesini sınırlayabilme gücü ortaya çıkınca İttihatçıların matbuata yaklaşımı değişmiştir. Politik içerikli yayınların hızla artmasıyla siyasi grupların oluşumları hızlanmıştır. Bu durum iktidarı korkutmuştur. Muhalif matbuat kısa süreli varlık gösterebilmiş, iktidar tarafından kapatılmıştır (Baykal, 1990, s.170).

Matbuatın sürekli denetim altına alınması güçlenmesini, gelişmesini ve varlığını devam ettirmesini engellemiştir. Bu durum matbuatın güç kaybetmesine neden olurken toplumun örgütlenmesini de engellemiştir. 1909 Matbuat Kanununun yürürlüğe girmesiyle matbuat yasalara değil keyfi idare ile yaptırıma tabii tutulmuştur. Kişisel husumetlerin yanı sıra siyasi konuların ağırlığına göre matbuata yaptırım uygulanmıştır. Haberin değeri ikinci planda kalmıştır. Matbuatta yer alan haberler ötekinin varlığına tahammül edemeyen gruplar arasında çatışmalara neden olmuştur. Bu yüzden matbuat hürriyeti içselleştirilememiştir (Akşin, 1971, s.154).

Hürriyet ortamı 31 Mart Vakası'ndan sonra sona ermiştir. Toplumsal hareketleri ve matbuatı kısıtlamak için sıkıyönetim uygulamaları yürürlüğe girmiştir. Matbuat sıklıkla kapatılmış, hürriyet ortamı yerini istibdat rejimine bırakmıştır. Muhalefetin etkili bir biçimde sindirilmesi için Divan-ı Harbi Örfler yürürlüğe girmiştir. Kapatılan matbuatın başka isim altında yeniden açılmasını önlemek için kanuni düzenlemeler yapılmış, matbuatın denetimi sıklaştırılmıştır (Aysal, 2006, s.41). İktidar, ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşulları gerekçe göstererek denetim mekanizmalarını çok katı bir şekilde uygulamıştır. Gazetecilik, zor ve zahmetli bir hale getirilmiştir (Kılıç, 2021, s.98). İktidarın uygulamalarına karşı çıkan muhalifler, failli meçhul cinayetlere kurban giderek etkisizleştirilmiştir. Hürriyet ortamı ancak sekiz buçuk ay sürmüş, matbuat yasakları yeniden başlamıştır. Hürriyet iddiasıyla yola çıkan İttihatçılar, baskı ve şiddet rejimi inşa ederek kendi iktidarlarını ilan etmişlerdir (Kırçak, 1994, s.59).

İttihatçıların her türlü baskısına rağmen matbuat toplumda kendini ispatlamıştır. Her türlü fikriyat ile halk kitlelerine ulaşmaya gayret etmiştir. Matbuat, kitlelerin sesi olmayı başarmıştır. Meşrutiyet rejiminin en büyük savunucularından biri olan matbuat ideolojik yayın yaparak hem belirli grupların söylemlerini dile getirmeyi başarmış hem de halkın bilinçlendirilmesinde oldukça önemli bir işleve sahip olmuştur (Tunaya, 2004, s.53). Matbuat, meşruti rejimin temel özelliklerini anlatarak kitleleri hakları konusunda bilgilendirmiştir. Bilinçlenen halkın gösterdiği reaksiyon matbuatın kitle hâkimiyeti üzerindeki gücünü göstermiştir. Matbuatın, asıl gücü, etki altına aldığı toplum kesimlerinin algılarını değiştirebilmesi olmuştur. Bu yüzden iktidar, matbuatı hedefine almıştır. Hürriyet ortamında kaos yaratarak beklenen hürriyet ortamının sağlanamamasına sebebiyet vermiştir (Kocabaşoğlu, 2010, s.5).

Matbuat, bağlı bulunduğu topluma karşı sorumluluğunu yerine getirmek, toplumu bilgilendirmek, toplumsal dinamizmi sağlamak ve varlığını meşru temeller üzerine inşa edebilmek için var gücüyle çalışmıştır. Objektif bilgi ile hakikati kitlelere duyurma çabası matbuatı her zaman değerli kılmıştır. Matbuat, II. Meşrutiyet'in en önemli dönüm noktalarından birisini oluşturmuştur. Demokrasinin gelişimi açısından ülke tarihinin en önemli yapı

taşlarından birisi olmuştur (Savaş, 1998, s.10). Meşrutiyeti destekleyen, temel ve hak özgürlüklerin önemini belirten, anayasanın ihlal edilmemesi gerektiğini her fırsatta dile getiren konular Osmanlı matbuatında sıkça yer almıştır. Matbuat, hürriyetin Osmanlının tüm unsurlarını kapsadığını düşünerek hareket etmiştir. Meşrutiyetin yalnızca üst yapıyla sınırlı olduğunu yasal kısıtlamalar yürürlüğe girince idrak etmiştir (Topuz, 2003, s.85).

4. HİLAL GAZETESİ'NİN OSMANLI BASIN TARİHİNE KATKILARI

Matbuat, kamuoyunu aydınlatmak ve bilgilendirmek için haber, fikir ve düşünceleri günlük, haftalık ya da aylık olarak yayımlayan, belirli boyutta, sayfa aralığında olan basılı bir kitle iletişim aracı olarak tanımlanmıştır. Matbuat, kamuoyu üzerinde bir davranış, bir tavır oluşturmak için faaliyet göstermiştir (Alver,2011, s.27). Tanzimat Dönemiyle kamuoyu oluşturmaya başlayan matbuat, II. Abdülhamid Dönemi'nde kontrol altına alınmıştır. Matbuat, II. Meşrutiyet döneminde kamuoyu oluşturmak için yeniden gayret sarf etmiştir. Düşüncelerini korkusuzca ifade edebilmiştir (Tokgöz,2012, s.185) Hilal, meydana gelen olayları ve gelişmeleri kamuoyuna aktarırken toplum yararı için ortak bir paydada fikir geliştirmek istemiştir. Kamuoyunu teşvik için fikir gazeteciliği yapan Hilal, belli düşünsel hedefler doğrultusunda kamusal bir hareketlik sağlamak istemiştir (Güz, 2000, s.54). II. Meşrutiyet'in yeniden ilanı toplumun tüm kesimleri tarafından coşkuyla karşılanmıştır. II. Meşrutiyet ile devletin kurum ve kuruluşlarında esaslı değişiklikler meydana gelmiştir. İmparatorluğun çok kimlikli yapısı nedeniyle meşrutiyetten unsurları birleştirmesi beklenilmiştir. Hilal, bu doğrultuda yayın yapmıştır (Tunaya, 2003, s.160).

8 Ağustos 1325'te [21 Ağustos 1909] Anayasada yapılan değişiklikle kamusal hak ve hürriyetler tanınmış, parlamenter rejim güçlendirilmiş, her fikrin parlamentoda temsiline olanak tanınmıştır. Her fikrin parlamentoda temsil edilmesi demokrasisi açısından son derece önem arz ettiğinden çoğulcu demokrasi anlayışının yerleşmesi için Hilal, sıklıkla Meşrutiyet vurgusu yapmıştır (Sariaslan, 2023, s.162). Hilal, meşrutiyet fikrinin yerleşmesi için okuyucusuna hürriyet, eşitlik ve adalet kavramlarını sıklıkla kullanmıştır. Hilal aracılığıyla kamuoyuna sunulan fikirler, tutumların tartışılmasına, değişmesine ve gelişmesine imkân sağlamıştır. Kitle hareketinin sağlanması için meşrutiyet döneminde ideolojik yayın yapan matbuat sayısı oldukça artırmıştır (Armaoğlu, 1997, s.580). İktidar, matbuatın kitle üzerindeki etkisini kavramış, matbuatın ne denli önemli olduğunu görmüştür. Vatandaşları bilgilendirmede önemli bir yer edilen matbuat, gündelik yaşamda etkin bir şekilde yer almıştır. Toplumun matbuata olan ilgisi matbuatın önemli bir araç haline gelmesinde önem arz etmiştir (Zürcher, 2020, s.177-178).

II. Meşrutiyet ile birlikte yayın hayatına başlayan çok sayıda ve içerikteki matbuat, Osmanlı döneminin siyasal, kültürel ve ekonomik hayatı hakkında net bir bilgi vermiştir. Matbuat dönemin anlaşılması açısından önemli birer kaynak olmuştur. Liberal ideolojiyi benimseyen Hilal gazetesi; siyasi, sosyal ve ekonomik konular başta olmak üzere gündeme dair konular hakkında halkı bilinçlendirmiştir (Duman, 2000, s.107). Hilal gazetesi, kamuoyu oluşturma, halkı bilgilendirme amacıyla yayın yapmıştır. Kullandığı dille kitlelerde siyasal bir bilinç oluşturmıştır. Muhafız kimliğini etkin bir biçimde kullanan Hilal, istibdat karşıtlarını kendi etrafında birleştirmiştir (Ulu, 2014, s.1052). İstibdat karşıtlığına yönelik güç birliği, karşı güç birliği içerisinde olunması gerektiğini sıklıkla dile getiren gazete, siyasal grupları mücadeleye davet etmiştir. Bu nedenle, İttihat ve Terakki'nin tüm oklarını üzerine çekmiştir. İttihat ve Terakki'nin matbuata yönelik politikaları, muhalefete yönelik yaptırımları ve perde arkasından hükümeti yönetmesi tepkilere neden olmuştur. Yaşanan gerginlikler dönem matbuatına ayrıntıları ile yansımıştır (Uğur & Ertan, 2022, s.30).

33 yıllık istibdadın ardından gelen hürriyet ile eleştiri düzeyi kontrolden çıkmıştır. Yayın hayatına başlayan pek çok gazete ve dergi kısa bir süre sonra hükümet tarafından kapatılmıştır. Hükümetin uygulamalarını eleştirdikleri için geçici olarak kapatılan matbuatın kalıcı olarak kapatılması 31 Mart Vakası sonrası yürürlüğe giren 1909 Matbuat Kanunu ile sağlanmıştır (Acar& Gök, 2020, s.368). 31 Mart Vakası otoriter rejimi inşa etmek isteyen hükümetin elini güçlendirmiştir. Yürürlüğe giren pek çok yasal düzenleme ile toplum zapturapt altına alınmıştır. Ülke idare-i örfiye kararnamesi ile yönetilmiştir. Kararnamenin uygun görmesi halinde yayın izni alabilen matbuat, denetim altına alınmıştır. Hilal gazetesi dönemin atmosferini yansıtan yayın yapmıştır. Gazete, hem hürriyetin ilanını, hem 31 Mart Vakasını hem de hükümetin politikalarını kamuoyuna anlatan, bilgilendiren ve eleştiren yayın yapmıştır (Özcan, 2007, s.11).

Büyük umutlarla kurulan Meşrutiyet rejiminin kısa sürede baskı ve istibdat rejimi haline gelmesi matbuatın tepkilerine neden olmuştur. Uzun yıllar hürriyet için mücadele vererek baskı yönetimini sona erdirmek isteyen kitleler, İttihat ve Terakki'ye karşı tepki duymuşlardır. Devleti, içinde bulunduğu koşullardan kurtarmak için mücadele veren muhalifler, baskı altına alınmıştır. Abdülhamit idaresine karşı verilen mücadele İttihat ve Terakki'ye karşı mücadeleye dönüşmüştür (Armaoğlu, 1997, s.598). Devleti batılılaştırma, modernleştirme, anayasalaştırma, siyasi, sosyal ve ekonomik olarak devleti güçlendirme girişimleri yarım kalmıştır. Etnik unsurları bir arada tutma, iç barışı sağlayarak kamu düzenini kurma ve merkezîyetçi yapıyı güçlendirme amaçları hayata geçirilememiştir. İttihatçıların perde arkasında devleti yönetmeye çalışması doğrudan veya dolaylı olarak toplumun gündelik yaşamını etkilemiştir (Lewis, 2009, s. 663).

Hilal gazetesi, eşitlik fikri doğrultusunda Osmanlı'nın tüm unsurlarını bir tutmanın gerekliliğinden bahsetmiştir. İstibdadın ülkede yarattığı tahribat üzerinde ısrarla durmuştur. Kamuoyu oluşturmaya başaran gazete, bağımsız ve eleştirel habercilik yapmıştır. 31 Mart Vakası sonrası Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmeleri yakından takip eden gazete, kamuoyunu bilgilendirmiştir. Osmanlı hükümetinin, meşrutiyet devrinde istibdat uygulaması, idare-i örfiye kararları ile ülke yönetmesi kabul edilmez bulunmuştur. Hilal gazetesi Osmanlı Devleti'nin iç politikasını, devletin içinde bulunduğu koşulları olduğu gibi anlatan, toplumların değişim ve dönüşüm süreçlerini yakından takip eden, olayları iyi bir şekilde yansıtan dönemin en önemli gazetelerinden birisi olmuştur (Hilal, 7 Nisan 1325, s.1).

5. HİLAL GAZETESİ'NİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Hilal gazetesi, 25 Mart 1325'te [7 Nisan 1909] tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Bâb-ı Ali Caddesinde 22 Nolu daire-i mahsusa'da basılmıştır. Gazeteye gönderilen evrak ve mektuplar, Hilal gazetesi sahib-i imtiyazı olan Mustafa Asım Bey namına yazılmıştır. Sermuharriri Ahmet Samim Bey'dir. Diğer yazarları Fazıl Ahmet Bey, Ahmet Saki Bey ile Tahsin Tahir Bey'dir. Günlük olarak yayınlanan gazete kendisini "Meşrutiyet'in iştiraklerine hadim bir gazete" olarak tanımlamıştır. 4 sayfadan ibaret olan gazete, siyasi içeriklidir. Sade bir dilde halka hitap etmiştir. İç ve dış politikalar hakkında halkı bilgilendirmiştir (Duman, 2000, s.107). Ahrar Fırkasının yayın organı olduğu için temel politika anlayışı siyasi parti ile paralellik göstermiştir. Fırka, İttihat ve Terakki'nin politikalarına karşı kurulmuştur. Ülkedeki tüm etnik unsurları birleştirmek amacıyla faaliyet göstermiştir. Liberal fikirlerin savunuculuğunu yapan fırka, merkezi otoritenin sınırlandırılması gerektiğini savunmuştur. Hilal de fırkanın fikirlerini halk kitlelerine ulaştırmaya çalışmıştır (Hastaş, 2012, s.71).

6. HİLAL GAZETESİ'NİN ŞEKİSEL İÇERİĞİ

Hilal gazetesi dört sayfadan oluşmuştur. Gazete, 27 x 38 cm. büyüklüğündedir. Gazetenin ortasında gazetenin adı, sağ üst köşesinde numarası, fiyatı yer alırken gönderilen evrakın gazeteye derç olunmayanları iade edilmez bilgisi de verilmiştir. Sol tarafta, tarih bilgisi, altında adres bilgisi (Bâb-ı Ali Caddesinde 25 numaralı daire-i mahsusa) yazılmıştır. Gazetenin imtiyaz sahibi hakkında bilgi olarak; gazetemize gönderilecek evrak ve mektup (Hilal) gazetesi sahib-i imtiyazı namı yazılmalıdır, bilgisi yer almıştır. Hem sağ hem de sol sütunda her gün neşr olunur, bilgisi vardır. Gazete kendisini, meşrutiyetin istikrarına hadim gazete olarak tanımlamış, ilgili bilgi gazetenin ortasında yer almıştır (Hilal, 7 Nisan 1325, s.1).

7. HİLAL GAZETESİ'NİN YAYIN İÇERİĞİ

Dönemin önemli bir yayın organı olan Hilal gazetesi, diğer gazetelerden farklı olarak fikir gazeteciliği yapmıştır. Toplumun aksayan yönlerini gündeme getirerek çözüm bulmayı kendine misyon edinen gazete, hükümeti görevini yerine getirmesi konusunda sıklıkla uyarmıştır. İttihat ve Terakki'nin hükümete olan müdahalesini şiddetle eleştirmiştir. Meşrutiyet'in ikinci kez ilanı ile yeniden yürürlüğe giren Kanun-i Esasiye riayet edilmesi gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir (Hilal, 7 Nisan 1325, s.2). Meşrutiyetin savunuculuğunu ve koruyuculuğunu üstlenen gazete, ülke yönetiminde yapılan yanlışlıkları eleştirerek bu yanlışlıkların düzeltilmesini istemiştir. Meşrutiyetin tam anlamıyla uygulanmasını gerektiğini söylemiştir (Topuz, 2003, s.26).

Fazıl Ahmet Bey'in "Meşrutiyetimiz ve İdare-i Örfiye" başlıklı haberinde Meşrutiyet rejiminde İdare-i Örfiye uygulanarak Meşrutiyet rejiminin uygulanması önlenmiştir, denilmiştir. Haberde hürriyet rejiminde bireylerin düşünce ve ifadelerini korkusuzca söylemekten çekindikleri anlatılmıştır.

"Tamamen bi nasib-i tenevvür kalmayarak az çok tevs-i fikir ve malumat edebilmiş beyinler bile hep o eski korku ve heyecanların mevcudiyetimizde kalan rusüb-ı nühüset sebebiyle olacak ki en ufak bir hadise-i cedide karşısında za'f-ı muhakeme gösterebilirler. Bunlardan sonuncu olarak görüp zabt-ı teessür ve teessüf edemediğimiz birini de memleketimizin şu günlerde büyük bir ihtiyaçla muhtaç olduğu idare-i örfiyenin akib-i ilanında hissettik". (Hilal, 14 Nisan 1325, s. 2).

Fazıl Ahmet Bey, istibdat idaresinin topluma hayli zarar verdiğini, bu zarardan en çok matbuatın etkilendiğini söylemiştir. Meşruti idarenin nimetlerinden yararlanılmadığını belirten gazete olarak bunu süratle halka anlatacaklarını ifade etmiştir.

"Gazetelerimiz bunun mümkün olduğu kadar süratle halkımıza anlatmalı. Bu idarenin lika-ı şedidi saf, kât'î te'dibi önünde boyun eğmesi lazım gelen çehrelerin alınlarında lekesiz bir vicdanın ulviyetleri lem'a-riz olan nasiyeler olmayıp ihtirasat-ı sefilenin meyil-i istibdat ve tahakkümün ebediyen kararttığı pür-levis ve ceherden ibaret olduğunu ilan etmeli." (Hilal, 14 Nisan 1325, s. 3).

Hilal gazetesi, Osmanlı Devleti'nin, Âdem-i Merkezîyetçilik etrafında birleşirse devamının sağlanacağına inanmış, bu sebeple devletin tüm etnik unsurlarının bir çatı altında birleştirilmelerini gerekli görmüştür. Dönemin önemli siyasal hareketi olan Ahrar Fırkası etrafında kenetlenmiştir (Kaluç, 2009, s.1993). Liberal fikirlerin sürdürülmesinde toplumun aydın kesimlerine sorumluluk yüklemiştir. Prens Sabahattin, Nurettin Ferruh, Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Tefik, Nazım, Şevket, Celalettin Arif, Mahir Said, Dr. Nihat Reşat Tahir Hayrettin, Ahmet Samim, Damat Salih Paşa, Fazıl, Mabeyinci Reşit Bey ile ortak paydada hareket etmiştir (Koloğlu, 2006, s.61). Dönemin olaylarının gazete tarafından ele alınmasıyla iç ve dış politikada yaşanan olaylar farklı bir bakış açısı ile okuyucularına sunulmuştur. Bu bakımdan gazete, hükümete

yönelik etkili muhalefetiyle bir denetim mekanizması unsuru olmuştur (Kocabaşoğlu, 2010, s.20).

Hilal'in ilk sayısında yer alan "imza-ı mufassal" başlıklı haberde gazetenin misyonu hakkında kamuoyuna bilgi verilmiştir.

"Şu kadar söyleyelim ki Hilal'in naşir ve muharrirleri şu azim ve niyetlerinde fikri menfaatinden tamamen arî bulunuyorlar. Şu sürede gazeteciliği sürümü çok bir meta ticareti gibi değil, fakat bir vazife-i vicdani olarak telakki ediyorlar. Memleketin vatanperver bir evladı olmak hasebiyle her şeyden akdem, menfaatlerinden, mallarından hatta canlarından akdem milletin ikbal ve selametini, namus ve haysiyetini düşünüyorlar. Bi taraf saday-ı vicdanı bi kayd ve bi perva söylemekten hiçbir ihtimal hiçbir havf ve tehdit altında çekinmeyecek. Doğruluktan, hakikatten maada hiçbir kayd ve endişeye tabii olmayacak. Erbab-ı hamiyet ve vicdan şu felaket günlerde her zamandan ziyade ihtiyaç vardır", denilmiştir (Hilal, 7 Nisan 1325, s.2).

Gazetenin her sayısında ülkenin istibdat rejiminden çok yorulduğu söylenerek esenliğe kavuşmasını sağlayacak olan siyasî ve iktisadî yapının hayata geçirilmesi talep edilmiştir. Osmanlı unsurlarının bir arada yaşamaları için Anayasanın uygulanması gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir. Meşrutiyetin gereğini yerine getirmeyen iktidarı ağır bir dille eleştirmiştir. Temel hak ve hürriyetlerin yok sayılması karşısında gazete, daha sert tavır almıştır (İnuğur, 2002, s.136). II. Meşrutiyet döneminde toplumun gelişmesi için siyasi ve sosyal politikalar üretilmiştir. Siyasi ve sosyal politikanın oluşum ve gelişme süreçlerinde toplumsal uzlaşının sağlanması gerektiği için Hilal gazetesi muhalif gruplarla birleşmiş ve bu amaç doğrultusunda haber yapmıştır. Toplumun örgütlü bir görünüm arz etmesi iktidarı rahatsız etmiş, bu sebeple gazete iktidar tarafından kapatılmıştır (İskit, 1943, s.142).

8. HİLAL GAZETESİ'NDE YER ALAN HABERLER

Bu çalışmada, Hilal gazetesinde yer alan toplumsal, ekonomik, siyasal, kültürel, dinsel ve edebî içerikli tüm yazılar değerlendirilmiştir. Dönemde gerçekleşen ve toplumsal infiale neden olan olaylar gazetenin bakış açısıyla ele alınmıştır. Böylece gazetenin duruşu, yayın politikası ve gazetenin ideolojisi net bir biçimde ortaya konulmuştur. Toplumsal dengeleri değiştirmiş bazı önemli olaylar makalede ön plana çıkarılmıştır. Böylece gazetenin meşrutiyet algısı ve İttihatçılara olan tutumu belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Döneme damgasını vuran Hilal gazetesi kendisini meşrutiyetin hizmetkârı olarak tanımlamıştır. Meşrutiyetin istikrarı, tam anlamıyla uygulanabilmesi, temel hak ve hürriyetlerin temini için Kanun-i Esasî'ye uyulması gerektiği her fırsatta dile getirmiştir (Hilal, 7 Nisan 1325, s.2).

8.1. 31 Mart Vakası'na Bakışı

Gazete, ilk sayısında Ahmet Samim Bey'in "Kanuni Esasi Verilir mi Alınır mı?" başlıklı haberi ile yayın hayatına başlamıştır. 31 Mart Vakasının değerlendirildiği haberde "Asker bütün haslet-i insaniyesini kaybettiğinden dolayı vazifesini şeref ve haysiyetini unutmuş ne yaptığını bilememiştir. Bu sebeple askerin, sokakta, şurada, burada tesadüf ettiği her zabite saldırdığı, süngülediği" anlatılmıştır. Askerin tutumunun hayli eleştirildiği haberde ; "Ah zavallı, biçare nefer biliyor musun ki o her vurduğun süngü, her attığın kurşun, doğrudan doğruya sine-i vatana, sine-i millete vurulmuş birer darbedir. İlk gün Ayasofya meydanında toplanan taburlar biçare bir mebusu süngülemiş vükeladan birini kurşunla öldürmüştü", (Hilal, 7 Nisan 1325, s.1) denilmiştir.

31 Mart Vakası ile ilgili olarak Hareket ordusu kumandanı Hüseyin Hüsnü Bey, Hilal gazetesine “Hareket Ordusu Kumandanı Tarafından İstanbul Ahalisine Beyanname” adlı bir tebliğ göndermiştir. Tebliğde;

“Millet senelerden beri icra-ı mezalim eden kuvve-i istibdadı parçalayarak hükümet-i meşruiyeti tesis etti. Bu kansız inkılâp-ı mesuttan mütezarrir olan hal-i sabıkın iadesi için bin türlü hiyel ve desayis ve deneata müracaat ederek hükümeti meşrua meşrutamızı rahnedar etmek istedi. Ve son alem-i insaniyetin semlin eylediği İstanbul faciasının hudusuna sebebiyet vererek masum kanlar döktü. Selamet-i vatanın ve saadet-i milletimizin istilzam eyledikleri bu icraat-ı askeriyemiz esnasında memleketin inzabat-ı dahli sukunet-i temasını ve cümlelerin muhafaza-ı hayat ve malını temin için her türlü tedarik-i icazına tevessül edilmiştir”(Hilal, 7 Nisan 1325, s.1).

“Ahmet Rıza ve Hüseyin Cahit Beyler” başlıklı haberde 31 Mart Vakasında isyancılar tarafından öldürülmek istenen gazetecilere yapılan saldırı kınanmıştır. Osmanlı Devletini ihlal etmek amacıyla gerçekleştirilen isyanda Ayasofya Meydanı’nda içtimaa eden askerler, Ahmet Rıza ve Hüseyin Cahit Beylerle birlikte bazı vekillerin Meclis-i Mebusundan ihraçlarını istemişlerdir. Askerlerin talepleri yerine gelmediği için bu vatanperver gazeteciler öldürülmek istenmiştir. Gazete; “Her biri Millet-i Osmaniye’den elli bin ferdin vekili sıfatına haiz olan mebuslarımızın yine millet-i efradından bir fırka-ı kalile tarafından istenilmemesi hak ve mıntika muhalif ve hükümsüz olmasından kaynaklandığını” söylemiştir (Hilal, 7 Nisan 1325, s.3).

8.2. İç Politika ve Siyasete Bakışı

“Hilal Matbaası Müdüriyeti Sakın Aldanmayınız Osmanlılar”; başlıklı haberde halkın toplumsal ve siyasal olaylar karşısındaki ilgisizliğinden bahsedilmiştir. Haberde; senelerden beri Osmanlı milletini bir rehavet-i sefile ile uyuşturan istibdadın çok kirli cibilliyetler tarafından hazırlamış aşağılık bir tertip olduğu anlatılmıştır. “İrticai faaliyetlere meyil eden istibdat, miras bıraktığı acılarla kederimizin önünde durmuştur.” II. Abdülhamid Dönemi baskı rejimi toplum tarafından nefretle karşılanmıştır. Beklenilmeyen bu felaket yıllarında toplumsal çürüme gerçekleşmiştir. Şeriatı muhafaza adı altında meşrutiyet rejimine zarar verilmiştir. İtaat ve bağlılıkta Sicilya askerleriyle eşdeğer olan ordumuz isyan etmiştir. Ordunun böyle bir hissiyata düşmesine cahil ve zalim dimağların ihtirasları sebep olmuş ve milletin geleceği çalınmıştır (Hilal, 7 Nisan 1325, s.3).

“Ahmet Saki Bey’e” başlıklı haberde gazeteci Ahmet Saki Bey’in 31 Mart vakasını öven haberi eleştirilmiştir. Haberde; “Bir askerin yegâne fazileti olan itaati o nezih necip ve mübarek yüreklerden silmek istemeyen her şeyden evvel bir haindir”, denilmiştir. Halkımızın en ziyade sükûn ve sukuta muhtaç olduğu bir zamanda bu asude şehirde kan, heyecan, felaket ve ölüm tahminleri serpen böyle adamlara ceza verilmesi hatta birinin değil, hepsinin hakkında ceza verilmesi gerektiği söylenmiştir.

“Efendim; bir milleti na- meşru zevki için feda etmekten çekinmeyen bir memleketi serapa kan olmuş görmekten bir haz duyduğunu adeta ilan eden bir serserinin gazetesi tebaa delalet etmez. Emin olun ki artık sizi açılmağa şeriat-ı Muhammediye’nin nam-ı mübecceli arkasında hiç bir Müslüman’ın değil cemiyeti beşeriyeye mensup hiçbir ferdin kabul ve cüret edemeyeceği denâetleri görmeğe başlayan millet-i Osmaniye’de azim-i teessüfler uyandırıyor. Bu millet ve memleketin hayatını tekeffül eden meşrutiyetin aleyhinde en deni intikamlara alet olan böyle bir varak-pârenin herhalde temiz ve hüsnü niyetle açılmamış meşbu bir hissi saikasıyla bundan sonra bir cai kabul göremeyeceğini zannederiz” (Hilal, 7 Nisan 1325, s.4).

8.3. Hilafet'e Bakışı

"Şurut-ı Hilafet" başlıklı haberde; şu son günlerde istibdat kendine bir istinatgâh ararken 31 Mart Vakasından ziyadesiyle faydalandığından bahsedilmiştir. Haberde, darbe ile perişan olan milletin toparlanmasını önlemek için baskı ve şiddet kullanıldığı ifade edilmiştir. II. Abdülhamid Döneminin yeniden tesisi için bin riya, bin yalan, bin tezvîr ve desise başvurulmuştur. Bunun için hükümet hilafetle tarsin ve tahakküme kalkışmıştır.

"Abdülhamit sani teşebbüsât-ı irtica karanesine karşı artık bu defa aldanmayarak birden dest-i ittifak yek avaz nefret ve intikam alarak kıyam eden büyük Osmanlılığın azamet-i dehşeti nümunu karşısında naçar ve muzmahil son bir ümit, necat ve beka olmak üzere kudret-i makhuresinin son silah fesadına sarıldı. Hilafetini sıfat-ı mağsubesini meydana çıkardı. Bir veleve-i canhıraş ile ziri payande ile sallanan tahtını saf ve masum olan bir kısım halkın hissiyat-ı dinine ve milliyesini tahrik etmek suretiyle muhafaza edebilmek gayret-i merdudesine düştü" (Hilal, 8 Nisan 1325, s.1).

"Bazı fetva-ı şerife", başlıklı haberde haksız ve hukuksuz verilen cezai müeyyideler eleştirilmiştir. Haberde, Emîrû'l-mü'minîn olarak adlandırılan halifelik makamında bulunan zatın emriyle yapılan keyfi tutuklamalar, yaşanan hukuksuzluk anlatılmıştır. Yaşanılan mağduriyet gazetesine gönderilen bir mektup ile ortaya çıkmıştır. Mektupta; "Ömer Bekir, Beşer Halid ve daha birçok kişi ile mahkûm edildim. Mahkûmiyet esnasında mezburini itlaf kastıyla kimisini ağaca sarıp ateş vererek cayır cayır yakmak kimisinin ayağına gülle bağlayıp denize atmak, kimisini yüksek binalardan atıp düşürmek suretleriyle katletmişlerdir. Mahkûmlara işledikleri suça göre ceza verilmeyip halifenin uygun gördüğü cezanın" verildiğinden bahsedilmiştir." (Hilal 8 Nisan 1325, s.3).

8.4. Meşrutiyet'e Bakışı

"Meşrutiyet için" başlıklı haberde, "Osmanlıların geleceğini belirleyen meşrutiyet idaresi ile müjdelendikten sonra paslanmış tozlar içinde kalmış beyinlerimize yeni bir cila atıldı", denilmiştir. "On bir temmuzda sinesinde hürriyet, adalet, uhuvvet gibi yüksek bir gaye-i ahlakiyeye ait kelimeler muhafaza-ı itidal itmektedir". Memleketin "muhtelif sınıf-ı efradı" Osmanlılık fikrini üst bir kimlik olarak görmüştür. Osmanlı unsurları arasında uzlaşmanın sağlanması için Meşrutiyet rejiminin tam manasıyla uygulanması gerektiği dile getirilmiştir (Hilal Gazetesi, 8 Nisan 1325, s.3).

"Biraz Mukavemet", başlıklı haberde Hilal'in Meşrutiyet rejimine olan bağlılığından bahsedilmiştir. "Dünkü Hilal'in biraz sert, biraz acı, biraz müfrit bir lisanla yazılmış olması bazı kimselere hedef-i mülâhazat oldu. Bu zevat bilmelidir ki Hilal kanun ve şeriata karşı asi olanların her zaman düşmanıdır. Müsamaha ve riya kabul etmeyecektir. Bu millet bu ana kadar eline geçen fırsatları kaçırdığı daima gafil-i fenalığı, daima af-ı meyyal kaldığı için bu derekeye tenzil etti. Hakikati itiraf edelim. Bugün milletimiz kuvvetsizdir. Bugüne kadar haricinden dâhilinden kimle ne ile temasta bunduysa fenalıktan başka bir şey görememiştir" (Hilal, 8 Nisan 1325, s.3).

"Sükûna, İnzibata Muhtacız", başlıklı haberde Meşrutiyetin gereklerini yerine getirecek bir hükümete duyulan ihtiyaçtan bahsedilmiştir. "Filhakika geçen temmuzdan beri hangi meslek-i siyasiye mensup olursa olsun iktidara gelen hükümet, memleketi yönetme, hususunda büyük bir kudret, bir faaliyet gösterememişlerdir. Mevk-i iktidara geçmiş ve geçecek bütün rical-i hükümetin hiçbir zaman nazar-ı dikkatten dür tutmaması lazım gelen hakikat halkın hükümetten beklediği görev yani milletin en büyük hakkı can ve mal ve arz ve namusunun taht-ı emniyette bulunmasıdır. Bu masuniyeti temin edemeyen hükümet, değil korkuluk bile sayılamaz" (Hilal, 13 Nisan 1325, s.3).

8.5. II. Abdülhamit İdaresine Bakışı

“Hakan-ı Cedid Hazretleri”, başlıklı haberde istibdat rejiminin toplumda cefaya sebep olduğundan bahsedilmiştir. “33 yıl istibdat idaresi altında yaşayan millet-i Osmanî rejime ses yükselttiğinde ahlâkîlik hutbeleri ile susturulmuştur. Milletın sinesinde açılan yaralar çürümüş ve pis bir kokuya dönüşmüştür. İstibdat rejiminde uygulanan politikalardan duyulan pişmanlık, hiçbir vicdanda karşılık bulamaz. Yapılanlar, vicdana söz geçirmeyecek derecede maneviyatı yok etmiştir. Hak aramak isteyen her ağzın koparıldığı zamanlarda bu memleketin insanları ağır bir istibdat yükü altında bükölüp iki kat olmuştur.” (Hilal, 15 Nisan 1325, s.1).

“Yüz Bir Top”, başlıklı haberde Abdülhamit’in hal edilmesinden bahsedilmiştir. Haberde Abdülhamit’in yerinde kimsenin olmak istemeyeceği söylenilmiş ve Abdülhamit’in ruh durumu anlatılmıştır.

“Heyet içtimaiye içindeki mevki ne derece pest ve vazi olursa olsun hiç kimse dünkü gün Abdülhamid saninin yerinde bulunmayı arzu etmezdi. Şüphe yok ki yüz bir topun ateşi birer birer ruhuna düştükçe, otuz uç senelik mezalimin zehr-i nedameti katre katre yüreğine insıbab ettikçe mahlûkun dahi keşke asude bir dilber, bir kâtip bir esnaf olsaydım, temennisini hatıra getirmişti. Filhakika o toplan anın nazarında uç ikbalinden haziz idbara müthiş bir sukutun taraka-ı hevl-i engîzinden başka bir şey değildi. Milletın hissiyatına gelince: sabık padişahın, daha doğrusu şah-ı Osmanlı’nın hissiyatına tamamen zıt idi. Temin ederiz ki sultan Hamid’in sükûta namuslu adamlar içinde hiç bir ağlayan bulunmayacaktır.” (Hilal, 15 Nisan 1325, s.2).

“Hamid Efendinin Bendegânına” başlıklı haberde son zamanlarda memlekette güçlü bir hükümet bulunmamasından dolayı bu millet meşrutiyete layık değilmiş, havasının estirildiği ve hükümetin bu durumdan memnun olduğu ifade edilmiştir. Oysa Osmanlı halkı, meşru hakları için kanlı pençelerin zülüm ve haksızlığından kurtularak bir milletın ne kadar zayıf olursa olsun hürriyete daima layık olduğunu ispat etmiştir. Haberde; Meşrutiyet rejimini umutları için bir fırsat olarak gören halkın duyguları anlatılmıştır.

“Bugün uzun zamandan beri beklenen yeni ve iyi padişahın tahta çıkacağı haberi gelmiştir. Bu mesut haber padişahın tahta çıkmasıyla tüm yurda duyurulmuştur. İstibdadın yok ettiği ümitlerimiz, ziyan olan hayatlarımız için ağlarken yeni padişahın tahta çıktığını müjdeleyen toplanla yeniden diriliyoruz. İstibdat rejiminden memnun olmayanlara nasıl bir devre-i ümittir. Hürriyet devrinde hafiyenin, rüşvetin, zulmün bitmesi lazım gelir. Bu dakikadan itibaren de bizim sevinçli olmanız icap eder”. (Hilal, 15 Nisan 1325, s.3).

“Muhterem Milletimizin Muhterem Vekillerine Teşekkürler”, başlıklı haberde istibdadın yıkılmasında önemli bir rol üstenen vekillere duyulan minnet anlatılmıştır.

“Ey Osmanlıların muhterem mebusları otuz dört seneden beri Yıldız’ın tepelerinden bu mazlum milletın üzerine kan yağdırarak kabiliyet fikriyesini bile akim bırakan o kanlı pençey-i istibdadı kırmağa hükmeden heyet hiç şüphe yok ki Osmanlılığın en âli en necip bir mahkeme kobrasıdır. Otuz milyon insanı otuz dört sene fasıla ezmek ve öldürmekten gayrı tarihin zapt edebileceği hiçbir emare bulunmayan hunharı ufak bir siyaseti takip etmek vesilesiyle muhafaza etmek hak ve adale karşısında büyük hem pek büyük birliğeydi” (Hilal, 15 Nisan 1325, s.3).

8.6. II. Abdülhamit’in Sürgün Edilmesine Bakışı

“Abdülhamit’in Seyahati”, başlıklı haberde, 31 Mart Vakasından Abdülhamit’in Selanik’e sürülmesi anlatılmıştır.

“Hakan-ı sabık Abdülhamit Efendi dün gece Binbaşı Fehmi Bey ve ümera-ı askeriyeden diğer bazı zevatın nezaret ve muhafazası altında hususu bir trenle Selanik’e sevk edilmiştir. Kanun Esasının ilanı müteakip kaç senedir millete, hürriyete müştak idim diyen Abdülhamit şüphesiz ki şimdi de

makar ve mehd-i hürriyet olan Selanik'i bir defacık ziyaret edebilmek arzusunu izhar eylemiştir. Ümit ve temenni ederiz ki orada icraat-ı sabıka zalimanesinin mufassal bir hesabını vermeğe mecbur edilir. Meğsubatının hesabı sorulmayacak mı?" (Hilal, 15 Nisan 1325, s.4).

"Şehzadelerin Tahsili", başlıklı haberde Osmanlı halkının memleketin ahvalini kavraması anlatılmıştır. Halk, memleketin uzun korkular, heyecanlar, ümitsizlikler geçirdikten sonra hilafetin ve hükümetin ruhani olmadığını anlamıştır. Osmanlı saltanatı nihayet istibdattan kurtulmuştur. Millet, yeni bir takım ümitlerin doğduğunu görünce geleceğinin inşası için, ileri medeniyetler seviyesini ulaşmak için, imara ve refaha çıkmak için çaba sarf etme gereğini duymuştur. Geçmişte yaşanan dehşetli olayların tahlililerini yaparak ders çıkarmak ve sonra tarihe bırakarak istikbali düşünmenin en tabii görevi olduğunu anlamıştır. Bunun için tek çare aydınlanmak elem ve zarar verecek şeylerden uzaklaşmak, bizi birbirimize düşüren amelleri yok etmektir (Hilal, 15 Nisan 1325, s.4).

"Yıldız Sarayı", başlıklı haberde Milletin, Yıldız Sarayı üzerinde büyük bir hakka sahip olduğundan bahsedilmiştir. Saray, dünyanın en mutena bir yerinde Beşiktaş'tan Ortaköy'e kadar bir sahaya inşa edilmiştir. Büyük bir araziye kapsayan bu saray, zavallı Anadolu halkının emeği üzerine yapılmıştır. Sarayın yapımında memleket hazinesinin önemli bir kısmı kullanılmıştır. Saray, devlete ait mülklerden alınan vergilerle husule gelmiştir. Baştan aşağı virane olan İstanbul'un belediyeye ödediği vergilerle imar olunmuştur.

"Zalim valilerin daire-i imhaları altında kalan biçare vatanın havi olduğu bütün defineler oraya gönderilmiş. Abdülhamid'in nazar-ı hırsına, müfterisanesine hedef olduktan sonra birer köşeye yerleştirilmiştir. Görenlerden dinliyoruz. Sarayı ihata eden korunun bir meseline nadir tesadüf olunmuş. Yakında yüz elli dönemlik yer ihata iden havuzlar içende dönüp dolaşan her cinsten sandallar, muşlar, ahırlarında İngiliz atlarına merakı olanları kışkandıracak hayvanlar varmış" (Hilal 16 Nisan 1325, s.3).

8.7. İstibdat Rejimine Bakışı

"Ne Yapmalı?" Başlıklı haberde 31 Mart Vakasının bastırılmasından sonra istibdatın hezimete uğratılmasından bahsedilmiştir. İstibdat, kalbine saplanan darbe ile bir daha baş kaldıramayacak, kıvıldamayacak surette yıkılmış, ezilmiştir. II. Abdülhamit İdaresinin sona ermesiyle Avrupa'daki istibdat da sona ermiştir. Yirminci asır iki büyük kurtulma hikâyesi görmüştür.

"Ruslar ve Osmanlılar istibdat ve esaret zincirlerini yirminci asra kadar sürdürmüştür. Ruslar, Osmanlılardan beş sene evvel kurtulmuşlardır. 22 Kânunusani 1325 [4 Şubat 1910] nümayişle başlayan büyük ihtilaldan birkaç ay sonra Rusya'da bir hükümet-i meşruta teessüs edebilmiştir. Bu komşu ihtilalin aks-i tesiri bizde bir anda görülmüştür. Nihayet 11 Temmuz inkılâbından sonra medeniyet seviyesine geçilebilmiştir. Fakat 11 Temmuzdan 31 Mart tarihine kadar cereyan eden vakayı yakından tetkik olunursa inkılâbın bizde emin ve metin bir esasa istinat ettirilemediği görülmüştür." (Hilal, 18 Nisan 1325, s.1).

8.8. Ülkenin İçinde Bulunduğu Sosyo- Ekonomik Koşullara Bakışı

"Kaht-ı Rical", başlıklı haberde memleketi idare edecek bir devlet adamının olmamasından bahsedilmiştir. "Kimse gücenmesin, memleketimizde müthiş bir liyakatsizlik hüküm sürüyor. Askerlik, doktorluk, hekimlikten başka diğer meslekler tam manasıyla hakkını veremiyor. Bu hal milleti büyük bir çaresizlik içerisinde bırakmıştır. Bu duruma acilen çare bulunmazsa geleceğimiz tehlikeye girecek ve ülke manen büyük bir zarara uğrayacaktır," denilmiştir. (Hilal, 18 Nisan 1325, s.3).

“Hürriyet Kardeşlerime”, başlıklı haberde, dokuz ay kadar önce devletin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar anlatılmıştır. Toplumsal maneviyatın ortadan kalktığı, devletin geleceğine dair ümitlerin yok olduğu, açlık ve sefaletin had safhaya ulaştığı bir dönem resmedilmiştir. Bu sefalet halinin insanın vicdanında ne kadar derinleşirse o derece mağlup bir keder ve korkunun kaldığı ifade edilmiştir. “Vasıfsız bir hükümetin yönettiği ülkede uzun uzadıya, zincirleme, mevcudiyetin devam ettiği istikrarlı bir yönetim yoktur. Ölçsüz, lakayt, meşrutiyetin kıymetini bilmeyen, ihmalkâr bir hükümet, rayından çıkmıştır. Yakın zamanda bu durumu yaratan sebepler altında terk edilmiş bir bina gibi hükümet yıkılacaktır,” denilmiştir. (Hilal Gazetesi, 18 Nisan 1325, s.4).

“Suret-i Hatt-ı Hümayun”, başlıklı haberde, Abdülhamit’in halinden sonra V. Mehmed Reşat’ın emri yayınlanmıştır. Emirde; “Biraderim Sultan Abdülhamid Han-ı Sani’nin cümleye malum olan sebepten dolayı fetva-ı şerife ahkâmına ve bilcümle tebaamızın arzusuna uygun olarak hal edilmiştir”.

“Meclis-i Umumi millice bil-ittifak ittihaz edilen karar-ı vecihle makam-ı hilafet ve saltanattan hali vukuuna mebni Cenâb-ı malik elmülkün irade-i aziyesi Kanun-i Esasimiz ahkâmı ve alelumum millet-i Osmanî’nin içma ve arzusu üzere ecdat izamımız tahtına cülusumuz vuku buldu. Zatinızın mücerreb olan rüyet ve hamiyetiniz hasebiyle mesnet sadaret uhdenize ve mesnet meşihat İslam’a dahi Ziya Efendi uhdesine ve tecdit tevcih ve bervech Kanun-ı Esası teşkil ve arz ettiğiniz heyet-i vükelanın memuriyetleri tasdik ve memurin saire yerlerinde ibka ve takrir kılınmıştır.” (Hilal Gazetesi, 19 Nisan 1325, s.1).

8.9. İktidara Bakışı

“Maziden Bir Ders-i İbret”, başlıklı haberde meydana gelen olaylarla ilgili “tarih tekerrürden meydana gelmiştir”, denilmiş ve böyle düşünen birçok âlim de haklı bulunmuştur. Toplum yaşanan olayları göz önünde bulundurursa yaşadığı olaylardan ders çıkarırsa olayların tekrar etmeyeceği ifade edilmiştir. Toplumsal olayların yaratımından sorumlu olan insanoğlu ne kadar ilerlerse ilerlesin, medeni olma gayreti içinde olursa olsun ihtiraslarına her zaman yenilmiştir. Hayatın devamına hizmet eden en temel duygu olan ihtiras hırsı beşerin fıtratını kötüye kullanmasına neden olmuştur.

“İnsan medeni olmakla yine canını sevmekten canını muhafaza etmekten fariğ olmamıştır. İnsanın bir hayvan ve bir vahşi gibi karnı acııyor. Demek oluyor ki mesele hayata taalluk eden hissiyatı bir vahşînin, hatta bir hayvanın hissiyatından tabiattan farklı değildir. Âlem ruh-ı noktay-ı nazarından hakikat-i iştibah edemeyeceğimiz bu keyfiyete bir de hal-i içtimaiyenin menzile ahlakiyesini kıyasen mütalaa edersek yukarıda zikir ettim o düsturu daha güzel anlarız”. (Hilal, 19 Nisan 1325, s.2).

“Sadrazam Paşa Hazretlerine”, başlıklı haberde 31 Mart Vakası sonrası ortaya çıkan irtica faaliyetleri üzerine sadaret makamı tarafından görevlendirilen Erzurum Valisi Yusuf Tahir Paşa hakkında bilgi verilmiştir. Ordu komutanı olarak görevlendirilen Yusuf Tahir Paşa’ya görevlendirilme ile ilgili telgraflardan bir kıtası aynen gazetemiz okuyucularının nazar-ı dikkat ve mütalaalarına arz olunur:

“Memleketimizde meydana gelen uğursuz, fitne, felaketler ve sıkıntılar İslam’ın gereklerini yerine getirmediklerimizden kaynaklanmıştır. Bundan sonra Sallallahü Teâlâ Aliyyalah hazretlerinin ümmet ve ashabına tebliğ buyurduğu şeriat-ı garra ile harfiyen amel Padişahımız Sultan Abdülhamid Efendimiz şeriat dairesinde itaat ilimin ve akliyat sarfına tâbi olan ihvanımızı irşad ve ıslah etmektir. Ba’dezin kılıp ve konferans gibi umur-u tayy ve Türk ilminin hususunda müttefikiz fi 8 Nisan sene 325 Yedinci Fırka Kumandanı Erzurum valisi Yusuf Tahir.” (Hilal, 19 Nisan 1325, s.4).

“Enver Bey”, başlıklı haberde Ermeni vatandaşların Enver Paşa ile görüşmesi anlatılmıştır. “Ermeni piskoposu Eamayak Efendiyle mülakatı esnasında Binbaşı Enver Bey: vatandaşlarımız hürriyetperver Ermenilerin atide de duçar oldukları felaketten son derece dilhun ve müteessirdir. Mezalim-i sabıkada Ermeniler bu defa da son kurbanı oldular; fakat bundan sonra kimse kollarına dokunamayacaktır”, demiştir. (Hilal,19 Nisan 1325, s.4).

“Teşekkür ve Ziyafet”, başlıklı haberde, “Cemiyet-i Umumiye-i Belediye’nin, İstanbul’a gelmiş olan binbaşı, yarbay ve albaylar ile görüşmesi anlatılmıştır. Haberde; “Osmanlı askerlerine 31 Marta gösterdikleri başarıdan dolayı İstanbul ahalisi namına bir arz, teşekkür ve takdimle beraber bir günde kendilerine Tepebaşı Bahçesinde mükellef bir ziyafet verilmesini taht-ı karara” alınmıştır. (Hilal,19 Nisan 1325, s.4).

“Meşkûr ve Makbul Bir Ziyaret”, başlıklı haberde ümera ve zabitanadan oluşan bir heyetin Mahmut Şevket Paşa namına 28 Mart günü Beyazıt’ta katledilen süvari alay zabitanından Rumili İspatari Efendi’nin Fenerdeki hanesine azimetle beyan-ı taziyet etmesinden bahsedilmiştir. Mazlumların ve ölenlerin eşleri kendilerini ziyarete gelen ordu mensuplarına teşekkür etmişlerdir. Asiler tarafından orduya zarar verilen kusurun ve utanç verici davranışların Hürriyet Ordusu tarafından temizlenmesi eşlerin katliamdan dolayı teessür ve ızdırabını giderdiği söylenmiştir (Hilal Gazetesi,19 Nisan 1325, s.4).

8.10. Abdülhamit’in Mülklerine Bakışı

“Abdülhamid’in Anahtarları”, başlıklı haberde Abdülhamid Yıldız Sarayı’ndaki yatak odasının anahtarlarını İstanbul’dan kendisini Selanik’e izam ve muhafazaya memur edilen Paris Ataşe Militeri Binbaşı Fethi Bey’e teslim etmiş ve demiş ki: “oğul, benim sarayda kimseye emniyetim yoktur. Sen iyi bir çocuğa benziyorsun, bu anahtarlar şu kadar senedir dişimden tırnağımdan arttırdığım yatak odamdadır. Sana emanet ediyorum. Selanik muhbirimizin ihbarlarına göre Abdülhamid bol bol yoğurt yemekte yalnız çilli madan savb-ı içmektedir.” (Hilal, 19 Nisan 1325, s.4).

“İstirdâd”, başlıklı haberde Abdülhamit’in üzerine geçirdiği taşınmaz mallardan bahsedilmiştir. Haberde; “Hususu bir komisyon teşkil edileceğini ve Abdülhamid’in beyt-i ilminden yed-i gasbına geçirdiği emval ve emlakın miktarını tayin ve tahakkuk ederek mağsubat-ı istirdat eyleyeceğini Osman-i Şer Loyd yazıyor,” denilmiştir (Hilal, 19 Nisan 1325, s.4).

8.11. İdare-i Örfiye’ye Bakışı

“Nadir Ağa”, başlıklı haberde uygulanan idam hükümlerinden bahsedilmiştir. Sultan Abdülhamid’in hizmetinde görevli olan Nadir Ağa 31 Mart Vakası yargılamalarında idamla cezalandırılmıştır. Hilal gazetesi, “musahip hoş sohbet Nadir Ağa’nın bir kaç güne kadar köprü tarafında bir direğe sallandırılacağından üzüntüyle,” bahsetmiştir (Hilal,19 Nisan 1325, s.4).

“Divan-ı Harb-i Örfünün İdam Hükümleri”, başlıklı haberde Divan-ı Harbi’de şimdiye kadar idama mahkûm edilen kişiler hakkında bilgi verilmiştir. Ordunun önemli şahıslarından olan merhum Nazım Paşa, Dördüncü Ordu Taburunda görevli askerle birlikte idam edilmiştir. Hamdi ve Hazım çavuşlar 31 Mart günü askerleri isyana teşvik ettikleri gerekçesiyle idam edilmişlerdir. Marangoz Mehmed, Taşkışla Başkumandanı Miralay Topal İsmail, Dördüncü Ordu Taburundan tüfekçi siyamı Arif Bey, oğlu Ahmet Bey ve Onbaşı Mehmet’in idamları hüküm olunmuştur (Hilal Gazetesi,19 Nisan 1325, s.4).

“Tersane Vakası”, başlıklı haberde, İstanbul Tersanesinde hala terhis edilmemiş isyankâr bir eratin kaldığından bahsedilmiştir. İlgili eratin ara sıra bazı münasebetsiz harekât ve teşebbüsâtı

işitilmiştir. Hatta cuma selamlığına de iştirak etmek istemedikleri söylenmiştir. İçlerinde Ali Kubbeli Bey vakasında iştiraki olan katiller de vardır. Olayla ilgili haber gazetede şu şekilde ifade edilmiştir.

“Dün gece altı raddelerinde bunlarda bazı alam isyan ve kıyam görüldüğünden hürriyet ordusu tarafından mevak-i münasibeye toplanarak tevcih edilerek muhasara edilmişlerdi. Bu sabah bir müsademeye meydan verilmeyerek hürriyet-i askeri süngülerle tersaneye dâhil olmuş ve efrad-ı asiye teslim silaha mecbur edilmişlerdir. Bunların kâffesi derdest edilerek harbiye nezaretine sevk ve izam edilmişlerdir. Tutulanlar arasında bazı bahriye zabitanları da bulunmaktadır. Tersaneye civar olan mahallere ve kahvehanelere hürriyet askerleri ikame edilmiştir şimdiki halde tersane civarı hürriyet askerleri ile muhattır. Harbiye nezaretine tersaneden gönderilen asker bir tabur miktarındadır.”(Hilal,19 Nisan 1325, s.4)

8.12. Ermeni Meselesine Bakışı

“Ermeni Vatandaşlarımız”, başlıklı haberde yaşanan mağduriyet anlatılmıştır. Ermeniler, devlet kurulduğundan beri Osmanlı tahtı altında yaşamışlardır. Bu millet yaşamları boyunca felaketlerle karşılaşmıştır. Devletin son zamanlarda yaşadığı buhrandan en fazla etkilenen millet, Ermeniler olmuştur.

“Biçarelerin hükümdar-ı sabık devrinde çektiklerini bilmeyen kimse yoktur. Kendilerine mahsus kabiliyetleri, zenginlikleri, gayretleri takdire şayandır. Avrupa’ya lisan-ı sitayiş ile dâhil oldukları halde Avrupalılar tarafından açıkçası insafsızca davranılmıştır. Yapılan kötülöklere, ortaya atılan iddialara rağmen sıhhatinden katiiyen emin olduğumuz bir hakikat-ı vazihe vardır ki Türklerle Ermenilerin birbirlerini evvelden beri pek samimi sevmesidir”. (Hilal, 19 Nisan 1325, s.4).

“Ermeniler” başlıklı haberde, 11 Temmuz’dan sonra yöneticilerin Ermenileri korumak için harekete geçmemesi, tanık olunan bazı ahvaller devletin geleceğı ile ilgili güçlü delileri ortaya koymuştur. Geçmişte yaşanan kötü olaylardan dolayı hepimizin kalbi samimi bir üzüntü ile sızlamıştır. Yaşanan kötü olaylardan dolayı üzüntülerimizi defalarca dile getirsek de bazı Ermeni vatandaşlarımız mezkûr vakadan dolayı pek üzücü lisan kullanmışlardır.

“Bu ifadeleri teessüfle karşılarken Ermeni vatandaşlarımızın sükût edeceğini umut edemiyoruz. Birkaç şerrin esiri olarak meydana gelen hadiseler sebebiyle Ermeni kardeşlerimizin hissettikleri teessüfler tabii karşılamakla beraber vatandaşlarımızın yanlarında olduğumuzu belirtmek isteriz. Faillerin irticai hareketi uygulamaya kalkışmaları korkunçtur. Adalet önünde kanununun gerektirdiğı en şiddetle ceza ile yargılanacaklarının sözünü vererek sevgili vatandaşlarımızı temin ederiz. Huzur ve asayişin iadesi için bölgeye iki tabur asker sevk edilecektir. Musibet dağıtılacak, toplanan yardım paraları meselesinde hükümet gereğini yapacaktır. Toplanan yardım paralarının iadesi hususunda ahalimizin vicdanının rahat olmasını isteriz” (Hilal Gazetesi, 19 Nisan 1325, s.4).

SONUÇ

II. Meşrutiyet’in ilanı ölkede pek çok değışikliğe sebebiyet vermiştir. 33 yıllık istibdat rejiminden çıkan halk, meşrutiyeti büyük bir coşkuyla karşılamıştır. Meşrutiyet coşkusu en çok matbuatı etkilemiştir. Hürriyet ortamında her fıkirden neşriyat yayın hayatına başlamıştır. Bu fikir ortamında liberal değıerleri savunan Hilal gazetesi meşrutiyet döneminde önemli bir yer edinmiştir. Gazete, liberal düşüncenin etkisiyle bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasını istemiş, meşrutiyetin esaslarına aykırı olduğunu düşündüğü için İttihat ve Terakki politikalarını şiddetle eleştirmiştir. İttihatçıların hükümet üzerindeki baskılarına karşı çıkarak, meşrutiyetin korunması gerektiğini dile getirmiştir.

Muhalef bir çizgide yayın yapan Hilal gazetesi kitle gazetesi olmayı başarmıştır. Her gün yayımlanarak halkı gündem hakkında bilgilendirmiştir. İçerdiği siyasi haberlerle didaktik yönü

ağır basmıştır. Gazetenin siyasî içeriği ile dönemin sosyo-politik ve ideolojik perspektifi net biçimde anlaşılmıştır. II. Abdülhamid istibdadı ile 31 Mart Vakasından sonra uygulamaya konulan İdare-i Örfiye Kanunu uygulamalarını karşılaştırarak okuyucularına anlatmıştır. Gazete, hürriyet devrinde yaşatılan istibdada şiddetle kaşı çıkmış, konu örüntülerini bu bağlamda oluşturmuştur.

Gazete, toplumun unsurlarının Osmanlı Devleti bünyesinde olması gerektiğini savunarak eşit yurttaşlık talebini dile getirmiştir. Ülkenin çeşitli yerleşim bölgelerinde yaşayan gayrimüslim vatandaşların bir arada yaşamaları için meseleleri dile getirilmiş, çözümü için uğraş sergilemiştir. Meşrutiyet devrinde yaşanan 31 Mart Vakası büyük bir kaosa yol açmış, meşrutiyet hakkında tartışmaları başlatmıştır. Abdülhamit istibdadı şiddetle eleştirilirken II. Meşrutiyet rejiminde uygulanan baskı ve şiddet halk kitleleri arasında derin bir üzüntü yaratmıştır. Hürriyetin kısa soluklu olmasına gazetenin sütunlarında yer verilmiştir. İttihat politikaları tüm açıklığıyla resmedilmiştir. Talebeler, matbuat ve sivil toplum kuruluşları hükümetin uygulamaya koyduğu politikaları aleyhinde propaganda ve gösteri yürüyüşleri düzenlemiştir.

Muhalefetin güç birliği matbuat etrafında şekillenmiştir. Hükümet politikaları matbuat aracılığıyla tenkit edilmiştir. Matbuatın takip ettiği politika toplum katmanlarını birleştirmiştir. Meşrutiyet ideolojisinin benimsetilmesinde matbuat son derece etkili olmuştur. Meşrutiyet rejiminin en büyük savunucularından olan matbuat halkın rejim hakkında bilinçlendirilmesinde önemli bir görev üstlenmiştir. Gazetenin meşrutiyete dair fikirleri, siyasî ve sosyal düşünceleri İttihatçıların tepkilerine neden olmuştur. Gazete keskin ve sert üslubu ile dönemin olaylarını ele almıştır. İttihâd Terakki'nin faaliyetlerini, ülkeyi uçuruma sürükleyen politikalarını tenkit etmiş, devletin devamında meşrutiyetin tam manasıyla uygulanmasını gerekli görmüştür.

Gazete, kendi inandığı değerler üzerinden meşrutiyetin savunuculuğunu yapmıştır. Bu durum bir muhalif kitle üzerinde son derece etkili olmuştur. Toplumsal dönüşümün sağlanmasında gazetenin önemli çabası olmuştur. Gazete tarafından kullanılan ifadeler halk kitleleri tarafından desteklenmiştir. Hilal'in gücü karşısında hükümet telaşlanmıştır. Muhalefet hareketin güçlenmesinden korkan İttihat ve Terakki Partisi, matbuat üzerinde bir denetim mekanizması kurmaya çabalamıştır. Fikirlerin, düşüncelerin halk tabanında bir etki meydana getirmesi ve beraberinde oluşturulan protesto ve yürüyüşler matbuatın dinamik bir unsur olduğunu ortaya koymuştur. Bu bakımdan matbuatın araçsallaştırılması ve siyasal grupların ifade gücü haline gelmesi iktidar tarafından hayli korkutucu olmuştur.

Dönemin matbuatı meşrutiyetin sağlamış olduğu temel haklar ve hürriyetlere dair yazılar kaleme almıştır. Bu sebeple Hilal gazetesi kendisini meşrutiyetin hizmetkârı bir gazete olarak tanımlamıştır. İktidar, yaptığı her eylemlerinde matbuatı karşısında bulmuştur. Bu sebeple iktidar matbuatı kontrol altında tutmak için belli uygulamaları yürürlüğe koymuştur. Muhalefeti de baskı ve şiddete tabi tutmuş, ülkede anarşi ortamının meydana gelmesine neden olmuştur. Hürriyet ortamının tam manasıyla sağlanmadığı II. Meşrutiyet döneminde iktidarlar, rejimi kendi varlığını devam ettirmek için kullanmıştır. Baskı ve şiddet üzerinden kurduğu politikaları uygularken kullandığı araçlar meşrutiyet rejimine büyük zarar vermiştir.

Matbuatın II. Meşrutiyet dönemindeki etkinliği İttihat ve Terakkinin gücünü bir nebze kırabilmiştir. II. Meşrutiyet süresince varlığını korumaya devam eden matbuat, toplumsal yapının önemli bir dinamiği olduğunu kanıtlamıştır. Meşrutiyet rejimini sağlam bir zemine oturtmak için iktidara karşı bir güç oluşturabilmiş ve varlığını meşru kılabilmek için halkı bilgilendirmiş, sahip olduğu hakikati duyurma çabası içerisinde olmuştur. Fikir gazeteciliği

yapan meşrutiyet matbuatı toplumu tesiri altına almış ve tesiri alanına almış olduğu kitleleri şekillendirmiştir. Sert üslubuyları okları üstüne çekse de Hilal gazetesi belirlediği hedef kitesine ulaşmış, yaptığı haberler doğrultusunda işlevsel bir etkiye sahip olmuştur. Bu doğrultuda yayınına son verilmiş olsa da kendi fikrini sürdürebilecek olan yeni gazetelerin yayın hayatına başlamasına vesile olmuştur. Böylece gücünü ispatlamıştır.

31 Mart Vakasının sona erdirilmesinden sonra liberal muhalefet etkisiz hale getirilmiştir. İdare-i Örfiye uygulamaya konulduktan sonra muhalif matbuatın denetimi sıklaşmıştır. Osmanlı'nın çeşitli unsurlarının Osmanlı vatandaşı kimliği altında yaşaması ihtimali sona ermiştir. Liberal ideolojiye sahip matbuatın ortak girişimiyle kurulmuş milletin bir olma iddiası hayal olmuştur. 31 Mart Vakası sonrası uygulanan politikalar nedeniyle siyasal iktidara, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yönelik eleştiriler artmıştır. Osmanlı unsurları arasında yapılan ayrımcı politika, unsurlar arasında ayrılıkları beraberinde getirmiştir. İttihatçıların takip ettiği politika devlete zarar vermiştir.

Hilal gazetesi muhalif çizgisiyle, ideolojik kimliğiyle, takip ettiği politikası ile meşrutiyet döneminin en önemli gazeteleri arasına girmiştir. İstibdat rejimine, hükümete ve ittihatçılara yönelik muhalefeti ile adından söz ettirmeyi başarmıştır. Osmanlı unsurlarının birlikteliğini savunması iktidar cephesi tarafından rejime karşı bir hareket olarak değerlendirilmiştir. İttihatçıların, gazeteyi hedef göstermesi sebebiyle gazete yedi sayı çıkarabilmiştir. Ülkenin siyasi atmosferi nedeniyle gazete varlık mücadelesi verememiştir. İttihatçıların meşrutiyetin teminatı oldukları iddiası sona ermiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, H. & Gök, G. (2020). Türk siyasal hayatında 31 Mart olayı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin rolü. *Journal of Awareness*, 5(3), 361-374.
- Akşin, S. (1971). İttihat ve Terakki üzerine. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 153-182.
- Akşin, S. (1980). 100 soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Akşin, S. (1996). Ana çizgileriyle Türkiye'nin yakın tarihi. Ankara: İmaj Yayınları.
- Akşin, S. (2007). Kısa Türkiye tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Alver, F. (2011) Gazetecilik bilimi ve kuramları, gazetecilik kuram tasarımlarını Türkiye'deki gazetecilik sistemi ve uygulamalarıyla sınaama denemesi İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1997). 19. yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aysal, N. (2006). Örgütlenmeden eyleme geçiş: 31 Mart olayı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 10(37), 15-53.
- Baykal, H. (1990). Türk basın tarihi (1831-1923). İstanbul: Afa Matbaacılık.
- Çetinkaya, D. (2008). 1908 Devrimi'nde kamusal alan ve kitle siyasetinde dönüşüm. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S.38, 125-140.
- Çeviker, H. C. (2022). II. Meşrutiyet döneminde meydana gelen bir hükümet darbesi: 23 Ocak 1913 Babiâli baskını. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(1), 159 - 170.
- Duman, H. (2000). Osmanlı-Türk süreli yayınları ve gazeteleri (1828-1928). Ankara: Enformasyon ve Doküman Hizmetleri Vakfı.

- Erdem, U. (2021). Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılma süreci ve meclisin açılış günü (23 Nisan 1920). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31 (2), 1055- 1068.
- Eryaman, A. (2020). 1909 Matbuat Kanunu matbuat hürriyeti getirdi mi? ikinci meşrutiyet Osmanlı meclisi Mebusan'ında "Matbuat Hürriyeti" Tartışmaları 1909-1914. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 48, 43 – 64.
- Girgin, A. (2009). Türkiye'de yerel basın. İstanbul: Der Yayınları.
- Güz, N. (2000). Osmanlı basını. *Selçuk İletişim Fakültesi Dergisi*, 1(3), 40-57.
- Hastaş, M. (2012). Ahmet Samim II. Meşrutiyet'te muhalif bir gazeteci. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- İlgen, F. (2020). Türk siyasal hayatında çok partili hayata geçiş süreci: iç ve dış siyasette yaşanan gelişmelerin genel değerlendirmesi. *Journal of Universal History Studies (JUHS)*, 3(1), 126-147.
- İnuğur, M. N. (2002). Basın ve yayın tarihi. İstanbul: Der Yayınları.
- İskit, S. (1943). Türkiye'de matbuat idareleri ve politikaları. İstanbul: Başvekâlet Basın Yayın Müdürlüğü Yayınları.
- Kaan, O. (2021). II. Meşrutiyet dönemi siyasal gelişmelerinin Türkiye demokrasi tarihine etkileri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 345-368.
- Kaluç, Ş. (2009). Osmanlı Ahrar Fırkasının kuruluşu, faaliyetleri ve sonu. *Liberal Düşünce Dergisi*, 53(54), s. 191-227
- Karpat, K. (1996). Türk demokrasi tarihi. İstanbul: Afa Yayınları.
- Kabacalı, A. (1993). Türkiye'de siyasal cinayetler. İstanbul: Altın Kitaplar.
- Kabacalı, A. (1985). Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. (Cilt. 3, s.607-616). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıç, N. (2021). Türk basın tarihinde gazetelerin isim değiştirmeleri. (Editör: Samet Kılıç) halkbilimi bağlamında medya ve iletişim. İstanbul: Eğitim Yayınevi, 95-129.
- Kırçak, Ç. (1994). Meşrutiyetten günümüze kadar gericilik. Ankara: İmge Kitapevi.
- Kocabaşoğlu, U. (2010). Hürriyet'i beklerken ikinci meşrutiyet basını. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koloğlu, O. (2006). Osmanlı'dan 21. yüzyıla basın tarihi. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Kuran, A. B. (2000). İnkılâp tarihimiz ve Jön Türkler. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kuran, E. (1992). Birinci dünya savaşı. *İslam Ansiklopedisi*. (Cilt. 6, 196-200). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Lewis, B. (2009). Modern Türkiye'nin doğuşu. (Çev. B. B. Turna). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Özcan, A. (2007). Otuz bir mart vakası. *İslâm Ansiklopedisi*. (C. 34, 9-11). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Safi, İ. (2018). II. Meşrutiyet döneminde siyasal iktidarın toplumsal muhalefete bakış açısı: Hasan Fehmi Bey suikastı ve muhalefetin tasfiyesi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 268-286.
- Sarıaslan, F. (2023). II. Meşrutiyet dönemi ve Kanun-i Esasi: siyasal sistem tartışmaları ekseninde bir inceleme. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Sayı: 54, 161-192.
- Savaş, M. (1998). İkinci meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki ve basını. Adana: Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Adana.
- Tokgöz, A. İ. (2012). Matbuat hatıralarım. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

- Topuz, H. (2003). Türk basın tarihi: II. Mahmut'tan holdinglere. İstanbul: Remzi.
- Tunaya, T. Z. (1988). Türkiye'de siyasal partiler. (Cilt 1). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1996). Hürriyet'in ilanı. İstanbul: Arba Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2003). Türkiye'de siyasal gelişmeler. (Cilt 1). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Tunaya, T. Z. (2004). Hürriyetin ilanı ikinci meşrutiyet'in siyasi hayatına bakışlar. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Tural, E. (2004).II. Meşrutiyet döneminde siyasal partilerin taşra politikaları. *Amme İdaresi Dergisi*, 34 (4), 57-82.
- Türkmen, Z. (2002). İstanbul'un işgali ve işgal dönemindeki uygulamalar (13 Kasım 1918-16 Mart 1920). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 18(53), 319-372.
- Uğur A.& Ertan, A. (2022). İttihat ve Terakki dönemi sosyo-ekonomik politikaların analizi. *Turkuaz Uluslararası Sosyo-Ekonomik Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 4 (2), 29-48.
- Ulu, Y. S. (2014). İkinci meşrutiyet dönemi Türk basını ve Feyz-i Hürriyet gazetesi. *Turkish Studies*, 9 (6), 1051-1062.
- Uzun, H. (2019). Birinci dünya savaşı sırasında Osmanlı hükümetleri ve programlarının analizi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 65, 415-447.
- Yılmaz, Z.& Bozkurt, C. (2024). İkinci meşrutiyet döneminde kurulan partiler. *Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 3, 423-443.
- Zeyrek, S. (2013). II. Meşrutiyet döneminde iktidar- muhalefet çekişmeleri üzerine genel bir bakış. *Uşak Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 25-58.
- Zürcher, E. J. (2020). Modernleşen Türkiye'nin tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sürelî Yayın

- (1325, 7 Nisan). İmza-ı mufassal. *Hilal*, s.2.
- Ahmet Samim.(1325, 7 Nisan). Kanun-i Esasi verilir mi alınır mı?. *Hilal*, s.1-3.
- (1325, 7 Nisan). Ahmet Rıza ve Hüseyin Cahit Beyler. *Hilal*, s.3.
- (1325, 7 Nisan). Hilal matbaası müdüriyeti sakın aldanmayınız Osmanlılar. *Hilal*, s.3.
- (1325, 7 Nisan). Hareket ordusu kumandanı tarafından İstanbul ahalisine beyanname. *Hilal*. s.3.
- Sahib-i İmtiyaz Mustafa Asım. (1325, 7 Nisan). Ahmet Saki Bey'e. *Hilal*, s.4.
- Ahmet Samim. (1325, 8 Nisan). Şurut-ı hilafet. *Hilal*, s.1-3.
- (1325, 8 Nisan). Bazı Fetva-ı Şerife-i Hilafet. *Hilal*, s.3.
- Fazıl Ahmet. (1325, 8 Nisan). Meşrutiyet için. *Hilal*, s.3-4.
- Müfit Ratıp.(1325, 8 Nisan). Biraz mukavemet. *Hilal*, s.3.
- (1325, 13 Nisan). Sükûna, İnzibata Muhtacız. *Hilal*, s.3.
- Fazıl Ahmet.(1325, 14 Nisan). Meşrutiyetimiz ve İdare-i Örfiye. *Hilal*, s.1-4.
- Fazıl Ahmet. (1325, 15 Nisan). Hakan-ı Cedid hazretleri. *Hilal*, s.1-3.
- Mustafa Hikmet.(1325, 15 Nisan). Yüz bir top. *Hilal*, s.2.
- (1325, 15 Nisan). Hamid Efendinin bendegânına. *Hilal*, s.3.
- (1325, 15 Nisan). Muhterem milletimizin muhterem vekillerine teşekkürler. *Hilal*, s.3.

- (1325, 15 Nisan). Abdülhamit'in seyahati. *Hilal*, s.4.
- (1325, 16 Nisan). Şehzadelerin tahsili. *Hilal*, s.1.
- (1325, 16 Nisan). Yıldız sarayı. *Hilal*, s.3.
- Ahmet Samim(1325,18 Nisan). Ne yapmalı?. *Hilal*, s,1-3.
- (1325, 18 Nisan). Kaht-ı Rical. *Hilal*, s.3.
- Fazıl Ahmet.(1325,18 Nisan). Hürriyet kardeşlerime. *Hilal*, s.4.
- Mahmut Reşad.(1325,19 Nisan). Suret-i hatt-ı hümayun. *Hilal*, s.1
- Rıza Tevfik (1325,19 Nisan). Maziden bir ders-i ibret", *Hilal*, s.2.
- (1325, 19 Nisan). Sadrazam paşa hazretlerine. *Hilal*, s.4.
- (1325, 19 Nisan). Enver Bey. *Hilal*, s.4.
- (1325, 19 Nisan). Teşekkür ve ziyafet. *Hilal*, s.4.
- (1325, 19 Nisan). Meşkûr ve makbul bir ziyaret. *Hilal*, s.4.
- (1325, 19 Nisan). Abdülhamid'in anahtarları. *Hilal*, s.4.
- (1325, 19 Nisan). İstirdâd. *Hilal*, s.4.
- (1325, 19 Nisan). Nadir Ağa. *Hilal*, s.4.
- (1325, 19 Nisan). Divan-ı Harb-i Örfü'nün idam hükümleri. *Hilal*, s.4.
- (1325, 19 Nisan). Tersane vakası. *Hilal*, s.4.
- (1325, 19 Nisan). Ermeni vatandaşlarımız. *Hilal*, s.4.